

KULTURNA POLITIKA RIJEKE U KONTEKSTU KULTURNIH POLITIKA EVROPSKIH GRADOVA

Aldo Milohnić

U ovom kratkom prilogu ćemo predstaviti neka od saznanja, do kojih smo došli zahvaljujući radu na istraživanju »Usporedna analiza razvoja kulture u odabranim evropskim gradovima«,¹ a koja bi mogla biti od interesa za naše kolegice i kolege, koji se, bilo teoretski, bilo praktično, bave kulturnom politikom grada Rijeke. Sretna okolnost je da je Rijeka, kao jedan od dva grada iz Republike Hrvatske, bila također uključena u to istraživanje, što nam omogućava da neke od elemenata kulturne politike grada sagledamo u kontekstu većeg broja drugih evropskih gradova te tako možda damo svoj skromni doprinos budućim promišljanjima o kulturnom razvoju Rijeke.

Na početku nekoliko rečenica o metodologiji. Istraživanje možemo, grubo rečeno, podijeliti u dvije veće cjeline: prvi dio je nastao kao rezultat anketnog istraživanja, u kojem je sudjelovao određeni broj evropskih gradova, a drugi – u konačnici i znatno opširniji dio – sastojao se je iz detaljnijih analiza (»case studies«) osam gradova.² U ovom članku ćemo koristiti uglavnom podatke i saznanja do kojih smo došli u prvom, anketnom, dijelu istraživanja. Za taj dio istraživanja izradili smo poseban anketni upitnik, kojega smo poslali na odjele gradske uprave za kulturu u 95 većih evropskih gradova (uključujući i prijestolnice) iz svih država članica EU te dva grada iz Hrvatske (Rijeka i Zagreb). Na našu anketu su se odzvali odjeli za kulturu u 33 grada³ (35% svih, koji su primili anketni upitnik) iz 18 evropskih država, što možemo smatrati

---

¹ Aldo Milohnić i Maja Breznik: »Primerjalna analiza razvoja kulture v izbranih evropskih mestih«, završni izvještaj istraživačkog projekta, Mirovni institut – Institut za suvremene društvene i političke studije, Ljubljana, 2009. Naručio: istraživanja: Grad Ljubljana, Gradska uprava, Služba za razvojne projekte i investicije.

² Gradove za detaljnu analizu smo odabrali po principu koncentričnih krugova sa ishodištem u Ljubljani. U prvom, Ljubljani najbližem »krugu«, su tako bili Maribor i Kopar, u drugom krugu gradovi iz triju susjednih država (Grac, Trst i Zagreb), a u trećem, najširem, krugu smo od većeg broja »kandidata« na kraju odabrali Helsinki (skandinavski regija), Bern (središnja Evropa) i Barcelonu (mediteranski bazen). Uz taj geografski kriterij, prilikom odabira gradova za detaljnu analizu njihovih kulturnih politika, bili su bitni i drugi kriteriji, osobito specifične karakteristike kulturnih politika gradova te dobre i loše strane tih politika. U tom smislu je bio odabir gradova u tom drugom dijelu istraživanja donekle prilagođen specifičnim potrebama naručioca istraživanja (Služba za razvojne projekte i investicije u okviru Gradske uprave grada Ljubljane).

³ Podatke smo prikupili iz slijedećih gradova (raspoređeni su abecedno prema državama): Austrija: Beč, Grac, Salzburg; Belgija: Antwerpen; Češka: Prag; Danska: Arhus; Estonija: Tartu; Finska: Helsinki; Hrvatska: Rijeka, Zagreb; Irska: Cork; Italija: Torino, Trst; Latvija: Riga; Njemačka: Dresden, Dortmund,

vrlo dobrim odazivom. Odličan odaziv smo imali u skandinavskim državama (među njima su prednjačili osobito švedski gradovi – odgovorili su svi, kojima smo poslali upitnik), vrlo solidno su odgovorili i gradovi iz njemačkog govornog područja (Austrija, Švicarska, nešto manje Njemačka). Slabiji odaziv je bio karakterističan za glavne gradove, osobito metropole, tako da su u tim slučajevima bili potrebni dodatni napori da smo na kraju uspjeli dobiti odgovore iz osam evropskih prijestolnica.

Pitanja u anketnom upitniku smo podijelili u četiri tematske cjeline: 1. gradska uprava i odjel za kulturu; 2. opći ciljevi i prioriteti gradske kulturne politike; 3. financiranje kulture iz gradskog proračuna; 4. kulturna infrastruktura i kulturna ekonomija. Uglavnom smo primili kvalitetno ili barem zadovoljavajuće dobro ispunjene upitnike, mada u nekim slučajevima respondenti nisu uspjeli odgovoriti na sva pitanja – to vrijedi prije svega za najzahtjevniju kategoriju pitanja, koja su se odnosila na podatke o financiranju kulturne produkcije u gradu. Rezultate anketnog istraživanja moramo zbog toga interpretirati s malom zadržkom; unatoč činjenici da smo sa 35-postotnim odazivom uspjeli osigurati dovoljno reprezentativni uzorak, moramo upozoriti da su zbog spomenutih nedostataka rezultati ankete prije svega informativne prirode i nije ih uputno interpretirati kao općevažne i čvrsto utemeljene činjenice.⁴ No, s druge strane, nije pretjerano ustvrditi da naše anketno istraživanje nudi neka zanimljiva saznanja i ujedno daje informativni pregled nekih relevantnih pokazatelja lokalnih kulturnih politika na uzorku 33 evropska grada.

Gradska uprava i odjel za kulturu

Naše respondente smo najprije pitali da li u okviru njihove gradske uprave postoji odjel za kulturu kao posebna organizacijska jedinica (bez obzira na to kakav je naziv te jedinice). Odgovor je bio posvuda »da«, osim u slučaju Manchestera, gdje nemaju posebnog odjela za kulturu, već tzv. »stratešku grupu« (*Cultural Strategy Team*), koja djeluje unutar odjela s nazivom *Chief Executive's Department*. I inače – to moramo posebno naglasiti – britanski sistem lokalne kulturne politike moramo razlikovati od »kontinentalnog« sistema, jer su među njima

---

Hagen, Hamburg, Köln, Leipzig; Nizozemska: Amsterdam, Rotterdam; Norveška: Bergen; Poljska: Krakow; Španjolska: Barcelona; Švedska: Göteborg, Malmö, Stockholm; Švicarska: Bern, Zürich; Velika Britanija: Edinburgh, Glasgow, Manchester.

⁴ To bi bilo moguće samo u slučaju izvedbe većeg i zahtjevnijeg istraživanja, koje bi – uz prikupljene upitnike iz gradskih odjela za kulturu – obuhvatilo i odgovore, mišljenja i komentare nezavisnih poznavalaca lokalnih prilika, kulturne stvaraoce te predstavnike kulturnih organizacija u tim gradovima.

bitne razlike. Jedna od njih se ogleda već u načinu razumijevanja uloge javne uprave u sprovođenju kulturne politike: za razliku od odjela za kulturu u većini drugih evropskih gradova, javna uprava u britanskim gradovima vidi svoju ulogu prije svega u nuđenju općeg strateškog okvira razvoju lokalne kulturne produkcije te u poticajima za ulaganja u kulturu (putem fondacija, fondova, korporacija itd.), pri čemu se veliki naglasak daje na razvoj tzv. »kulturnih« odnosno »kreativnih industrija«. Kad u Velikoj Britaniji govore o kulturi, često u nju ubrajaju i aktivnosti s područja »zabave« (*leisure*), sporta te uređenja okoliša i infrastrukture za rekreativne djelatnosti. Slična povezivanja kulture s drugim društvenim djelatnostima doduše možemo naći i u nekim »kontinentalnim« evropskim gradovima, ali su to – s obzirom na saznanja iz našeg anketnog istraživanja – prije izuzeci nego pravilo. Kao takve izuzetke možemo spomenuti primjerice Zagreb, u kojem jedan odjel brine za kulturu, obrazovanje i sport (*Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport*), tršćanski odjel (*Area cultura*), koji je uz kulturu nadležan i za sport, ili Prag, u kojem jedan odjel, uz kulturu i skrb za kulturnu baštinu, pokriva i područje turizma (*Odbor kulturym památkové péče a cestovního ruchu*).⁵ Odjeli za kulturu zaposjedaju različite položaje u strukturama gradskih uprava evropskih gradova. U nekim slučajevima su kao odjeli uključeni već na prvom nivou raspodjele na upravne sektore, drugdje su pak zajedno s drugim odjelima locirani unutar raznih među-struktura (npr. direkcija, »decernata« i slično).

Na pitanje o djelatnostima odjela za kulturu dobili smo slične odgovore: skrb za djelovanje središnjih kulturnih institucija u gradu, financijske potpore kulturnim djelatnostima, planiranje i sprovođenje lokalne kulturne politike, međunarodna suradnja na području kulture, priprema godišnjih izvještaja o radu odjela, evaluacije itd. Većina odjela zadužena je za »tradicionalna« područja kulture, kot što su kazališta, muzeji, galerije, knjižnice, arhivi, orkestri, djelomično također obrazovanje i odgoj na području kulture, u nekim slučajevima konzervatorstvo i zaštita kulturne baštine itd. Skoro vsi odjeli objavljuju natječaje za financiranje projekata manjih kulturnih organizacij i samostalnih djelatnika u kulturi, neki dodjeljuju stipendije i daju

---

⁵ U nazivu odjela je obično riječ »kultura«, a uz nju se pojavljuju i razni drugi izrazi, koji se odnose na kulturnu baštinu, a u nekim slučajevima, kao što smo već spomenuli, i sport, turizam itd. U njemačkom govornom području su česti oblici naziva *Abteilung Kulturelles*, *Kulturamt*, *Kulturbetriebe* i slično, u Italiji *Area Cultura*, *Settore Cultura*, *Direzione Cultura*, u Španjolskoj *Área de Cultura*, *Institut de Cultura*, *Concejalía de Cultura*, u Francuskoj *Affaires Culturelles*, *Direction de la Culture*, *Direction générale à la culture* itd.

godišnje nagrade osobito istaknutim umjetnicima. Kao što je rekao predstavnik odjela za kulturu u gradskoj upravi Rotterdama, »odjel je poveznica između organa političkog odlučivanja i kulturnog sektora«, što je zasigurno jedna od značajnijih zadaća svih odjela za kulturu, koji su sudjelovali u našoj anketi. U svemu tome riječki odjel za kulturu nije nikakva iznimka.

Među odjelima postoje i neke razlike; neki od njih su, primjerice, zaduženi isključivo za vođenje upravnih poslova i strateško planiranje, dok su drugi uz to, barem djelomično, uključeni i u kulturnu produkciju. Odjeli se osobito angažiraju kada je riječ festivalima i drugim većim kulturnim događajima, koji su od značaja za promociju grada na nacionalnom ili međunarodnom nivou. U sastav nekih odjela uključeni su i tzv. »uredi za kulturu« (koji se od grada do grada drugačije nazivaju), a njihova djelatnost često zadire na područje neposredne kulturne produkcije, vođenja raznih kulturnih centara, galerija i slično. Neki odjeli su čak uspjeli razviti metode, s kojima im uspjeva privrediti jedan dio sredstava za vlastite djelatnosti, npr. kroz producentstvo, iznajmljivanje prostora, sponzorstvo, objavljivanje propagandnih sadržaja na svojim internetnim portalima⁶ itd. Među njima svakako prednjači barcelonski *Institut de cultura*, u kojega su 1996. godine integrirali nekadašnji odjel za kulturu i dvije druge gradske organizacije, a oformljen je bio na osnovi posebnog zakonu, koji mu omogućava da djeluje kao svojevrsni hibrid između subjekta javnog i privatnog prava.

Ciljevi i prioriteti gradskih kulturnih politika

Velika većina gradova (25 od 33, koliko ih je sudjelovalo u anketi, dakle 76% svih gradova) već ima službeno prihvaćene strategije razvoja kulture. Od osam gradova, koji takav dokument još nemaju,⁷ je njih četiri započelo s aktivnostima na njegovoj pripremi. Predstavnici odjela za kulturu u gradovima, u kojima već imaju strategiju razvoja kulture, ukratko su opisali postupak nastanka tog dokumenta. Tipičan postupak bio bi da gradski odjel za kulturu da poticaj i ujedno preuzme brigu za pripremu dokumenta, koristeći se saznanjima iz prethodnih analiza stanja,

---

⁶ Dosta gradova već ima svoje kulturne internetne portale, koje vode ili sami odjeli (neposredno ili preko svojih »ureda za kulturu«) ili partnerske organizacije, koje za to ovlašćuje odjel. Obično su ti portali mješavina informatora o aktualnim kulturnim događanjima u gradu i informacija o aktivnostima odjela ili ureda za kulturu, sa linkovima na središnje kulturne institucije u gradu, ponekad i sa vrlo lijepo uređenim bazama podataka o kulturnim djelatnicima i raznim kulturnim organizacijama u njihovom gradu.

⁷ Od gradova, koji su u geografskoj blizini Rijeke, strategiju kulturnog razvitka nemaju npr. Beč, Torino in Trst.

potreba i razvojnih mogućnosti gradske kulture, koje nadopunjuju rezultati postojećih ili za tu svrhu posebno izrađenih stručnih studija, a u nekim slučajevima i prijedlozi samih kulturnih stvaralaca. O predlošku dokumenta potom raspravljaju predstavnici kulturnog sektora, zainteresirani stručnjaci, predstavnici odjela za kulturu i drugih odjela gradske uprave. Obično se prikupe i tekstualni prilozi, putem kojih »zainteresirana javnost« može predložiti promjene i nadopune predloška. Na osnovi prikupljenih mišljenja i prijedloga, odjel za kulturu (ili od njega ovlaštena radna grupa) pripremi konačnu verziju strateškog dokumenta, o kojoj se potom moraju očitovati gradske vlasti. Formalni postupak obično teče na način da o dokumentu najprije raspravlja radno tijelo gradskog vijeća (najčešće je to odbor za kulturu, koji se može baviti i drugim srodnim područjima, poput obrazovanja i slično), nakon čega dokument dolazi na sjednicu gradskog vijeća, gdje se donosi konačna odluka. Nakon izglasavanja u gradskom vijeću, strategija stupa na snagu, i ponovo se vraća odjelu za kulturu, koji se sada mora pobrinuti za njegovu realizaciju. U nekim slučajevima se kasnije donese i (više)godišnji plan izvedbe (*annual action plan*), u kojem se detaljnije navedu konkretni projekti, preciziraju rokovi za njihovu realizaciju itd.⁸

Skicirani postupak – s eventualnim manjim varijacijama – je dakle najčešći postupak, slijedom kojega su gradovi, obuhvaćeni našom analizom, iznjedrili svoje strateške planove kulturnog razvoja. Razlike se mogu uočiti primerice kod opsega i raznovrstnosti javne rasprave o predlošku dokumenta. U nekim gradovima su tako organizirali brojna javna savjetovanja, okrugle stolove, radionice i posebne rasprave po sektorima kulture (npr. u Barceloni, Bernu, Rigi,⁹ Tartuu, Kölnu itd.), predložak dokumenta su poslali mnogim akterima u kulturi i raznim stručnjacima te im tako dali poticaj da napišu svoje primjedbe i prijedloge (u Bernu su, primjerice, takav dopis poslali na adrese 260 organizacija i pojedinaca, od kojih su dobili 90

---

⁸ Strateški planovi su vrlo različiti: neki su kratki i u njima su navedene samo opće smjernice razvoja kulture, dok su drugi izuzetno opsežni i mogu sadržavati vrlo precizne opise projekata, financijskih sredstava, koja su potrebna za njihovu realizaciju i slično – u tom slučaju je strateški plan ujedno i izvedbeni, zato nema potrebe za pisanjem posebnog nacrtu izvedbe (mada postoje izuzeci i od tog pravila).

⁹ Spektar tema, koje su se pojavile na javnim raspravama, je naravno vrlo širok, a najčešće se je radilo o raspravama fokusiranim na pojedine sektore u kulturi. U Rigi su uz to organizirali i cijeli niz javnih rasprava, koje su izašle iz tematskog okvira samo jednog sektora. Predstavnicama tamošnjeg odjela za kulturu je navela neke od naslova tih »transsektorskih« rasprava: 1. Ključne teme i zadaci strategije kulturnog razvoja Rige; 2. Kulturne institucije u Rigi i perspektive njihovog razvoja; 3. Financiranje kulture u Rigi; 4. Festivali u Rigi; 5. Kreiranje slike grada – Riga kao međunarodni grad kulture i destinacija kulturnog turizma. (Sličnu kombinaciju javnih rasprava na sektorske teme i teme općenitijeg sadržaja, napravili su prilikom izrade strateškog plana i u Barceloni.)

pisanih priloga, što je s obzirom na veličinu grada prilično dobar odaziv). Neki gradovi su pak javnu raspravu obavili vrlo brzo i u nju uključili tek manji broj zainteresiranih aktera. Primjer pomalo osebujnog postupka je, recimo, grad Edinburgh, u kojem su putem javnog natječaja pozvali stručnjake da se uključe u izradu strategije; one koji su prošli na natječaju su potom kao stručne savjetnike priključili radnoj grupi predstavnika gradske uprave, koja je pripremila predložak strategije.

Odjeli za kulturu u gradovima, koji već imaju prihvaćenu strategiju razvoja kulture, najčešće pripremaju periodične evaluacijske izvještaje o izvedbi strateškog plana: od 25 gradova, koji imaju takav dokument, njih 16 (64%) ima i evaluacijske izvještaje, od osam gradova, iz kojih su nam odgovorili da takvih izvještaja još nemaju, u četiri slučaja smo dobili odgovor, da je izvještaj u pripremi (iz jednog grada nam na to pitanje nisu odgovorili). Na osnovi tih podataka možemo stoga zaključiti da donošenje strategije kulturnog razvoja grada sa sobom donosi i obavezu odjela za kulturu da sam ili uz pomoć vanjskih stručnih suradnika redovito prati i evaluira provođenje te strategije u život. Samo ona razvojna strategija, koja se zaista provodi u praksi i koja je prihvaćena od strane najšireg kruga kulturnih stvaralaca i drugih aktera u kulturi, služi svojoj namjeni; strategija, koja je to samo na papiru, neminovno se pretvara u avet »mrtvog slova na papiru«, pa je u tom slučaju bolje da je i nema nego da ostane zaboravljena u ladicama i kompjuterima u uredu gradskog odjela za kulturu.

Zadnje pitanje u tom dijelu anketnog upitnika odnosilo se je na aktualna pitanja kulturnih politika evropskih gradova – na njihove ključne ciljeve i prioritete. Budući da su u anketi sudjelovala 33 grada iz 18 evropskih država, između kojih su znatne razlike s obzirom na lokalne kulturne tradicije, nacionalne okvire kulturnih politika, ekonomski potencijal, geografski položaj i broj stanovnika, je naravno nemoguće odrediti neki svežanj kulturno-političkih prioriteta, koji bi bili karakteristični za sve te gradove. Na osnovi analize anketnog upitnika možemo međutim izdvojiti neke od prioriteta, koje su predstavnici odjela za kulturu relativno često navodili u svojim odgovorima:

- osigurati čim veću participaciju i dostupnost kulture u gradu;
- omogućiti stimulativne uvjete za rad kulturnim stvaraocima;
- poticati raznolikost, inovativnost i kakvoću kulturne produkcije;
- brinuti se za očuvanje kulturne baštine i ujedno poticati razvoj suvremene umjetnosti;

- podupirati manjinske kulture te interkulturalne projekte i razmjene;
- poticati kulturu mladih i za mlade, uključujući programe kulturnog odgoja;¹⁰
- razvijati amatersku kulturu;
- jačati međunarodnu prepoznatljivost grada i razvijati kulturni turizam;
- podupirati festivale i ujedno osigurati kontinuiranu ponudu kulturnih sadržaja;
- redovito održavati postojeću i investirati u novu infrastrukturu;¹¹
- investirati u razvoj tzv. kulturnih i kreativnih industrija.

Uz navedene, mogli bismo naravno nabrojati i još mnoge druge ciljeve i prioritete kulturnih politika evropskih gradova, koje su naši respondenti spomenuli u svojim odgovorima, ali ovdje smo se ograničili samo na one, koji su bili najčešće istaknuti.

Financiranje kulture

Upravljanje s financijskim sredstvima u gradskom proračunu, koja se namjenski troše za kulturne djelatnosti, je zasigurno jedan od najvažnijih instrumenata kulturnih politika sva 33 grada, koja su sudjelovala u našem anketnom istraživanju. Među tim gradovima su velike razlike u veličini i broju stanovnika – od nekoliko stotina tisuća do nekoliko milijuna –, zato je razumljivo da su i razlike u apsolutnim iznosima proračunskih sredstava vrlo velike. Najveće razlike u visini sredstava (u apsolutnim brojevima) su između, s jedne strane, Beča, koji je imao 2007. godine proračun za kulturu u visini 230 milijuna eura in, s druge strane, Rijeke i Tartua, dvaju gradova, koji su u istoj godini za kulturu namijenila svaki oko 12 milijuna eura. Gledano u apsolutnom mjerilu, razlika između gradova sa najvećim i najmanjim kulturnim proračunom (od gradova, koji su odgovorili na naš anketni upitnik), je vrlo velika i iznosi 1 : 19. Gradovi, koji godišnje potroše preko 100 milijuna eura za kulturu iz svojih proračuna (podaci su za 2007. godinu), su –

¹⁰ Na tom području prednjače osobito skandinavski gradovi, kojima je uspjelo razviti inkluzivni sistem kulturnog i interkulturalnog odgoja. Uzor na tom području mogu biti i neki njemački gradovi, među kojima valja posebno istaći primjer dobre prakse u Dortmundu: ured za kulturu, koji djeluje u sastavu tamošnjeg odjela za kulturu, ima vrlo dobro razvijen spektar djelatnosti na području kulturnog odgoja, svake godine izdaje privlačno oblikovani katalog djelatnosti in na raznim kulturnim događajima, radionicama itd. uspjeva postići posjećenost od čak 400.000 posjetilaca godišnje. Za te zavidne uspjehe je ured dobio i posebnu nagradu savezne države Nordrhein-Westfalen.

¹¹ Kao neke od primjera možemo spomenuti gradnju novog Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu, plan gradnje nove gradske knjižnice u Stockholmu, novog polivalentnog kulturno-produkcijskog centra za scenske i vizualne umjetnosti u Arhusu (na površini 7.200 m²), obnovu znamenitog muzeja Stedelijk u Amsterdamu itd. U slučaju Rijeke bi to bila planirana izgradnja nove zgrade Muzeja moderne i suvremene umjetnosti te nove zgrade Gradske knjižnice.

uz već spomenuti Beč – primjerice Hamburg (184 milijuna), Rotterdam (128 milijuna), Barcelona (121 milijuna), Glasgow (116 milijuna), Amsterdam (112 milijuna), Köln (106 milijuna), Leipzig (104 milijuna) i Helsinki (103 milijuna), vrlo blizu je i Stockholm sa 94 milijuna. Gradovi s najnižim proračunom za kulturu (do 20 milijuna eura) su, uz Rijeku i Tartu, Riga (18 milijuna), Göteborg (19 milijuna) i Cork (20 milijuna). Za ilustraciju navedimo i grupu gradova s gradskim proračunom za kulturu od 20 do 30 milijuna eura, koji su još donekle uspredivi s kulturnim proračunom grada Rijeke: Salzburg (30 milijuna), Dortmund (29 milijuna), Edinburgh (27 milijuna), Bern (22 milijuna) in Hagen (također 22 milijuna). Analiza apsolutnih iznosa godišnjih proračuna za kulturu analiziranih gradova ukazuje na stabilni trend stagnacije ili blagog porasta, dok je smanjivanje tih sredstava rijetko, a u slučajevima, kada se sredstva snižavaju, to nisu radikalno velika smanjenja.

Apsolutne brojke nam, same po sebi, naravno ne mogu baš puno reći o tome koliko je važna kultura za pojedine gradove. Veliki i bogati gradovi imaju i velike gradske proračune pa je sasvim logično i očekivano da ti gradovi izdvajaju znatno veća sredstva za kulturu od manjih gradova, koji imaju i manje gradske proračune. Ako dakle želimo dobiti realniju sliku o važnosti kulture za pojedina mjesta – izraženo kroz financijske pokazatelje – moramo kao ishodište uzeti relativne iznose. U našem slučaju je to postotak sredstava za kulturu u ukupnom godišnjem proračunu grada.

Tabela 1: Procentualni udio kulture u godišnjim proračunima (2005-2007) nekih evropskih gradova

	2005	2006	2007	'05 – '07 (prosjeak)
Amsterdam		2,6	2,7	2,7
Antwerpen	4,9	4,4		4,7
Arhus *	2,0	2,0	2,0	2,0
Barcelona	5,0	5,7	5,0	5,2
Bergen	3,5	3,5	3,5	3,5
Bern	3,8	3,8	3,8	3,8
Cork	11,3	11,4	11,5	[sport!] 11,4
Dortmund	1,6	1,8	2,0	1,8
Dresden	8,3	8,8	8,5	8,5
Beč	2,1	2,1	2,2	2,1
Grac	6,9	6,5	6,6	6,7
Hamburg	2,0	2,0	2,0	2,0
Helsinki *	3,0	3,0	3,0	3,0
Köln	3,1	3,0	3,2	3,1
Krakow	5,1	5,3	4,2	4,9
Leipzig		10,1	9,9	10,0
Malmö		3,0	3,0	3,0
Prag	2,4	3,5	3,2	3,0
Riga	4,1	4,4	5,4	4,6
Rijeka	9,4	8,0	9,4	8,9
Rotterdam	2,5	2,6	3,0	2,7
Salzburg	6,7	7,4	7,0	7,0
Stockholm		4,0	4,0	4,0
Tartu	14,7	13,8	11,1	13,2
Trst *	3,2	3,2	3,2	3,2
Zagreb *	7,5	7,5	7,5	7,5
Zürich	1,2	1,2	1,2	1,2

Izvor podataka: anketni upitnik, 2009. Oznaka * kod imena grada znači da je % sredstava procjenjen na osnovu dostupnih podataka.

Relativne brojke će tako pokazati sasvim drugu sliku od one, do koje smo došli uspoređujući apsolutne iznose kulturnih proračuna. Proporcionalno najveći udio kulture u gradskom proračunu ima tako Tartu (prosjeak 2005–2007 iznosi laskavih 13,2%), dakle grad, koji je na našoj ljestvici 33 evropska grada zauzeo predzadnje mjesto s obzirom na visinu proračuna za

kulturu, izraženog u apsolutnom iznosu. Na drugom mjestu sa 11,4% trogodišnjeg prosjeka je Cork, međutim taj podatak moramo uzeti s velikom rezervom, jer su u njihovom proračunu za kulturu uključena i sredstva za sport i rekreaciju, na koje prema nama dostupnim podacima otpada gotovo polovica tog iznosa. Visoke postotke (od 5 do 10%) bilježe još Leipzig (10,0%), Rijeka (8,9%), Dresden (8,5%), Zagreb (7,5%), Salzburg (7,0%), Grac (6,7%) i Barcelona (5,2%). Najmanji postotak gradskog proračuna daju za kulturu u Dortmundu (1,8%) i Zürichu (1,2%).¹² Većina gradova, koji su sudjelovali u našem anketnom istraživanju, izdvaja u prosjeku od 2 do 4% svojega proračuna za kulturu.

Na osnovu podataka, koje smo prikupili od gradskih odjela za kulturu 33 evropska grada, došli smo do saznanja, kako su (približno!) raspoređena sredstva za kulturu u gradskim proračunima s obzirom na područja kulturnih djelatnosti, za koje ih ti gradovi namijenjuju. U tabeli 2 su prikazani prosjeci raspodjele gradskih proračuna za kulturu po godinama (2005–2007) i za sve tri godine zajedno.

Tabela 2: Prosječna raspodjela sredstava gradskih proračuna za kulturu po područjima (2005–2007)

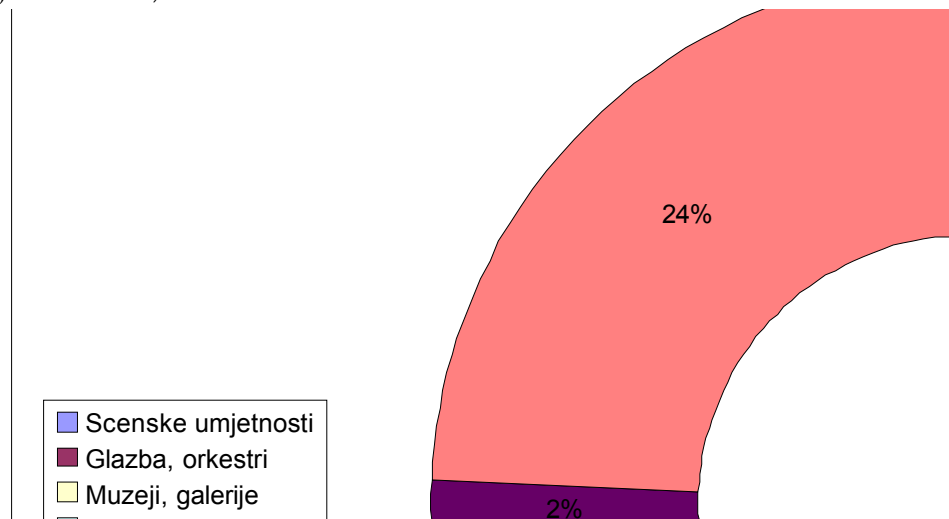
2005– 2007	Scenske umjetnosti (kazalište, opera, balet, ples)	Glazba, orkestri	Muzeji, galerije, vizualne umjetnosti	Knjižnice i arhivi	Film i multimed. umjetnosti	Drugo
GODINA	%	%	%	%	%	%
2005	34,02	10,67	15,83	15,00	1,84	22,64
2006	34,49	10,91	15,87	12,21	1,50	25,02
2007	34,94	10,45	15,12	12,17	2,07	25,25
PROSJEK 2005–2007	34,48	10,68	15,61	13,13	1,80	24,30

Izvor podataka: anketni upitnik, 2009.

¹² S obzirom na to, kako visoko kotira Zürich na poznatoj Mercerovoj ljestvici gradova svijeta s najboljim standardom života (2008. godine je zauzeo prvo mjesto, 2009. drugo), mogli bismo predmnijevati da udio sredstava za kulturu u gradskom proračunu baš i nije kriterij, kojega bi Mercerovi procjenitelji uzimali u obzir prilikom rangiranja gradova. Međutim, podatak o samo 1,2% za kulturu u gradskom proračunu sam po sebi još ne znači, da nešto nije u redu s kulturnom politikom i s financiranjem kulture u Zürichu, jer radi se o bogatom gradu s velikim proračunom, zato se i taj niski postotak u velikoj mjeri može kompenzirati s visinom ukupnih sredstava i sa općenito visokim standardom stanovnika grada (uključujući njihovu dobru kupovnu moć, koja daje veće mogućnosti za dodatno punjenje proračuna gradskih ustanova u kulturi putem prodaje ulaznica, raznih publikacija i slično).

Raspodjela sredstava gradskih proračuna za kulturu po područjima i kao prosjek svih triju promatranih godina (2005–2007), prikazana je u grafikonu 1.

Grafikon 1: Prosječna raspodjela sredstava gradskih proračuna za kulturu po područjima (prosjeak 2005–2007)

Izvor podataka: anketni upitnik, 2009.

Sudeći po našem anketnom istraživanju, evropski gradovi u prosjeku najviše sredstava izdvajaju za scenske umjetnosti (u koje, po našoj metodologiji, spadaju kazalište, opera, balet i suvremeni ples), za koje se troši približno trećina proračuna za kulturu. Na drugem mjestu je muzejsko-galerijska djelatnost, na trećem knjižnice i arhivi, na četvrtom orkestri i druge organizacije s područja glazbe, a na zadnjem, petom mjestu se nalaze multimedijске umjetnosti i film. Da smo u anketu, kakvu smo proveli prošle godine, uspjeli uključiti još više evropskih gradova, i da nam je uspjelo prikupiti još preciznije i potpunije podatke od gradskih uprava za kulturu, postoci u tabeli bi se vjerojatno donekle promijenili, međutim sasvim smo uvjereni da se niti u tom slučaju redoslijed navedenih područja ne bi promijenio.

U odnosu na druge gradove iz naše ankete, Rijeka nadprosječno financira scenske umjetnosti; udio financijskih sredstava za tu namjenu u ukupnom proračunu za kulturu povećao se je od 40% u 2005. godini na čak 57% u 2008. godini (podatak se odnosi na realizaciju proračuna). Ako bismo uspoređivali udio sredstava za scenske umjetnosti u sredstvima gradskog proračuna za programske djelatnosti u kulturi (dakle bez rashoda za održavanje objekata, kapitalnih ulaganja u objekte te kapitalnih donacija i pomoći), onda bi se ta brojka popela na skoro 70%. U

tom pogledu Rijeku možemo usporediti s njemačkim gradovima, koji također veliki dio kulturnog proračuna namijenjuju scenskim umjetnostima; primjeri gradova, koji u tu svrhu izdvajaju preko 50% svojih proračuna za kulturu su Köln, Leipzig i Hamburg. Međutim u tim slučajevima su sredstva raspoređena na više kazališnih kuća (npr. u Hamburgu su to Thalia Theater, Hamburgische Staatsoper, Deutsches Schauspielhaus itd.), dok se u Rijeci gotovo sva sredstva za scenske umjetnosti utroše na jedno kazalište; udio sredstava za Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca u cjelokupnom proračunu za scenske umjetnosti je tako npr. v 2008. godini iznosio čak 87%. Ako ta sredstva postavimo u srazmjer sa ukupnim programskim sredstvima za kulturu u gradskom proračunu, onda na riječki HNK otpada 60%, a u odnosu na cjelokupna sredstva za kulturu u gradskom proračunu taj postotak iznosi skoro 50%.

Za orkestre i druge organizacije i projekte na području glazbe procentualno najviše izdvaja Barcelona, zatim istočnonjemački (Dresden, Leipzig) i švicarski gradovi (Zürich, Bern) te naravno »Mozartov grad« Salzburg. Muzeji i galerije su nadprosječno dobro poduprti iz gradskih proračuna u Hamburgu, Rotterdamu i Salzburgu, također u Bernu i Beču. Za knjižnice i arhive daju dosta sredstava u Dortmundu i u skandinavskim gradovima (Helsinki, Stockholm), koji su i inače poznati po visoko razvijenoj čitalačkoj kulturi. Gradovi iz našeg uzorka najmanje sredstava daju na raspolaganje organizacijama na području filma i multimedijских umjetnosti; u odnosu na druge gradove na tom području prednjače Barcelona, Zürich i Beč.

Iz riječke perspektive bi bilo zanimljivo usporediti financiranje kulture iz sredstava gradskog proračuna grada Rijeke i nekih drugih hrvatskih gradova. Grad Zagreb je »priča za sebe«, s obzirom na njegovu veličinu i na znatno veći proračun za kulturu u odnosu na bilo koji drugi grad u Hrvatskoj (u prošloj godini se je približio iznosu od skoro 600 milijuna kuna). Osim toga, znatna razlika se ogleda već u tome da je uz grad Zagreb osnivač zagrebačkog HNK i država, koja tu ustanovu financira sa 51% sredstava, dok su osnivači drugih nacionalnih kazališta samo gradovi (Rijeka, Split) odnosno grad i županija (Osijek), koji su samim tim i gotovo isključivi financeri tih najvećih gradskih ustanova u kulturi (Ministarstvo kulture za te ustanove godišnje namijeni od 3 do 3,5 milijuna kuna, dakle manje od 10% sredstava, koje ta nacionalna kazališta dobivaju iz gradskih proračuna). S obzirom na veličinu i broj stanovnika, Rijeku možemo ponajbolje usporediti sa Splitom, drugim velikim gradskim središtem na Jadranu. Usporedimo li proračune za kulturu tih dvaju gradova, vidjet ćemo da među njima nema bitnih razlika niti u

veličini ukupnog proračuna za kulturu, niti s obzirom na to kako su ta sredstva raspoređena po kulturnim djelatnostima.

Tabela 3: Usporedba raspodjele sredstava gradskih proračuna za kulturu Rijeke i Splita po područjima za 2008. godinu (realizacija)

Grad:	RIJEKA	SPLIT
Područja i ustanove:		
Gradska knjižnica	8.458.257	6.207.000
HNK	45.396.554	37.583.970
Gradsko kazalište lutaka	4.732.388	3.856.500
Gradsko kazalište mladih	-	2.817.600
muzejsko-galerijska djelatnost*	7.028.562	10.446.614
kapitalna ulaganja u kulturi	16.595.159	17.523.860
neprofitne organizacije i udruge u kulturi	9.463.635	9.780.176
sredstva za rad kulturnih vijeća	316.157	285.200
Multimedijalni kulturni centar, Javni zavod Park šuma Marjan i drugo	-	2.127.880
UKUPNO PRORAČUN ZA KULTURU	91.990.712	90.628.800

Izvor podataka: Službeni glasnik grada Splita, br. 40 / 2008; Prijedlog godišnjeg izvještaja o izvršenju Proračuna grada Rijeke za 2008. godinu

* Zbirni podaci za više ustanova. Rijeka: Muzej grada Rijeke, Muzej moderne i suvremene umjetnosti; Split: Etnografski muzej, Hrvatski pomorski muzej, Prirodoslovni muzej / ZOO vrt, Muzej grada Splita, Galerija umjetnina

Iz usporednih podataka je vidljivo da je i u Splitu veći korisnik gradskog proračuna za kulturu HNK, koje godišnje potroši oko 42% ukupnih sredstava za kulturu. Splitski HNK i Gradsko kazalište lutaka u Splitu dobili su u 2008. godini približno 20% sredstava manje od riječkog HNK i riječkog kazališta lutaka. U Rijeci nešto više sredstava otpada na gradsku knjižnicu, dok u Splitu nešto više izdvajaju za muzejsko-galerijsku djelatnost. Između ova dva grada gotovo da i nema razlike u iznosima, koje su gradska vijeća namijenila za kapitalna ulaganja u kulturi, za neprofitne organizacije i udruge u kulturi te rad kulturnih vijeća. Oba grada za kulturu su u 2008. godini namijenili nešto više od 90 milijuna kuna, što predstavlja 10,3% ukupnog proračuna grada Rijeke i 9% ukupnog proračuna grada Splita.

Analiza podataka za 33 evropska grada je pokazala da gradske vlasti financiraju kulturne djelatnosti u svojim sredinama putem dva temljena instrumenta: veće kulturne institucije (obično su osnivači tih ustanova gradovi, mada to pravilo ima i svoje izuzetke) su financirane neposredno iz proračuna i to kontinuirano (neprekinuto iz godine u godinu), dok manje organizacije, udruge i samostalni djelatnici u kulturi mogu (ali i ne moraju) dobiti financijske potpore na osnovi plugodišnjih ili godišnjih natječaja. U ovom drugom slučaju, ugovori se sklapaju za jednu ili više godina. Višegodišnji ugovori tako omogućavaju i nekim uspješnim manjim organizacijama (a ne samo velikim gradskim institucijama) da lakše planiraju svoje djelatnosti i da npr. sklapaju koprodukcijske ugovore s domaćim i inozemnim partnerima za projekte, koje moraju planirati za više godina unaprijed. Kao što smo vidjeli iz podataka o gradskim proračunima za kulturu Rijeke i Splita, i drugi evropski gradovi veliki dio svojih proračuna namijenjuju javnim institucijama u kulturi; velike gradske ustanove tako dobivaju u prosjeku 85-90% ukupnih sredstava za kulturu, a manje organizacije i udruge se moraju zadovoljiti sa 10 do najviše 15% sredstava. Uz ta dva osnovna instrumenta financiranja kulturnih djelatnosti, neki gradovi koriste i druge oblike financijske podrške, kao što su primjerice stipendiranje kulturnih stvaralaca, posebne nagrade za najuspješnije djelatnike u kulturi, iznajmljivanje gradskih prostora organizacijama u kulturi pod povoljnim (netržišnim) uvjetima, obavezni otkup umjetnina prilikom gradnje novih i obnove postojećih objekata javne infrastrukture i slično. Iz sredstava proračuna za kulturu (obično ta sredstva u cijelosti administrira odjel gradske uprave za kulturu, mada ona mogu biti jednim dijelom uključena i u proračune drugih odjela) se financiraju troškovi programa, plaće zaposlenih, troškovi redovitog poslovanja, održavanja objekata itd.

Kulturna ekonomija i infrastruktura

Za kraj ovog kratkog priloga još samo nekoliko riječi o nekim ekonomskim aspektima kulture evropskih gradova i infrastrukturi za njihovu kulturnu produkciju. U jednom od pitanja u tom dijelu upitnika smo predstavnicima odjela za kulturu dali mogućnost da prema svojoj vlastitoj (pro)cjeni navedu kulturne institucije, organizacije ili veće događaje za koje smatraju da su najznačajniji odnosno najreprezentativniji za kulturni život njihovih gradova te da uz to navedu da li je riječ o javnim ustanovama ili privatnim organizacijama. Na osnovi tih ocjena (osobnog

mišljenja) naših respondenata, za kulturu evropskih gradova najreprezentativnije su javne ustanove, obično veće kulturne institucije, koje u cjelini ili barem djelomično financiraju grad ili država (u nekim slučajevima također i regionalne ili kantonalne strukture). Respondenti iz nekih gradova (npr. Barcelona, Krakow, Rijeka, Edinburgh, Glasgow...) su naglasili i značaj festivala (umjetničkih ali u istoj mjeri i festivala tradicionalnih kultura, karnevalskih manifestacija i slično) za kulturni puls grada i za njegovu promociju. Institucionalna i festivalska infrastruktura je tako, po mišljenju predstavnika odjela za kulturu, ključna za opću sliku kulturnog života u njihovim gradovima. Nešto manje, mada još uvijek relativno često, respondenti su spomenuli i neke najistaknutije kulturne organizacije, koje su djelomično ili u cijelosti u privatnom vlasništvu, osobito nevladine organizacije u kulturi, udruge odnosno razne organizacije s tzv. »nezavisne scene«.

Pri tome valja naglasiti da bi na to pitanje vjerojatno dobili drugačije odgovore da smo anketu mogli provesti i među »kontrolnim grupama«, npr. djelatnicima u kulturi, nezavisnim ekspertima, novinarima i slično. Kao ilustraciju možemo navesti mišljenje kulturnog djelatnika iz jedne od nevladinih organizacija iz Novog Sada, koji je na nedavnoj konferenciji o evropskim kulturnim politikama¹³ naveo podatak da festival Exit, koji u njihov grad svake godine dovede na tisuće mladih iz cijele Evrope i time se uvrštava među najznačajnije kulturne promotore grada, s druge strane napravi i dosta štete na lokalnoj kulturnoj sceni, jer za njega grad izdvaja znatna sredstva iz proračuna za kulturu, pa tako drugi akteri na lokalnoj kulturnoj sceni dobivaju tek mrvice. Mnogi od sugovornika u intervjuima,¹⁴ koje je nedavno provela riječka organizacija Drugo more među raznim kulturnim djelatnicima (od direktora velikih gradskih ustanova u kulturi do predstavnika manjih udruga), naveli su problem disproporcionalno velikog proračuna riječkog HNK u odnosu na sve druge producente kulturnih sadržaja u gradu. U više navrata spomenuta je i ideja osnivanja muzeja torpeda, s kojim bi Rijeka dobila specifični i međunarodno prepoznatljivi muzejski sadržaj (mada je za neke, s druge strane, to i problematična ideja s obzirom na to da se, po njihovom mišljenju, ta ideja kosi s politikom promocije mira i tolerancije). U svakom slučaju, kako je u razgovoru naglasio i sam

---

¹³ »Exit Europe – nove geografije kulture«, međunarodna konferencija od 12. do 15. studenog 2009. u Zagrebu, u organizaciji Culture Action Europe i Saveza za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Zagreb.

¹⁴ Transkripti intervjua (radni i neautorizirani materiali), arhiv organizacije Drugo more, Rijeka, 2009–2010.

gradonačelnik Vojko Obersnel, kultura bi morala imati značajno (on čak kaže »dominantno«) mjesto u sadašnjoj fazi nastajanja »postindustrijske Rijeke«. Zamisao zvuči dobro, znamo i za primjere uspješnih provedbi takvih zamisli (npr. španjolski gradovi Bilbao i Barcelona, da spomenemo tek najrazvikanije primjere), ali za promišljenu provedbu takvih ideja (i za izbjegavanje potresa na lokalnoj kulturnoj sceni, što je česta »popratna pojava« i »kolateralna šteta« takvih ambicioznih projekata), trebalo bi najprije izraditi cjelovitu, dugoročnu i dobro razrađenu strategiju kulturnog razvitka grada Rijeke.

U gradskim upravama i vijećima evropskih gradova sve više se govori o tzv. »javno-privatnim partnerstvima«, osobito kada je riječ o investicijama u javnu infrastrukturu, zato nas je zanimalo da li gradovi koriste taj model financiranja i na području kulture. Odgovori, koje smo dobili od predstavnika odjela za kulturu (na to pitanje nisu odgovorili svi odjeli), su bili raspoređeni na približno jednaki broj gradova, koji su do sada već imali slučajeve takvog povezivanja s privatnim sektorom i na one gradove, koji do sada još nisu upotrijebili model »javno-privatnog partnerstva« kod kapitalnih ulaganja u kulturnu infrastrukturu. Na osnovi saznanja iz naše ankete bi dakle teško mogli ustvrditi da je taj model povezivanja javnog i privatnog sektora postao neka ustaljena praksa kulturnih politika evropskih gradova. Podaci govore samo to da takvi oblici ulaganja u kulturnu infrastrukturu postoje, ali da – barem za sada – nemaju većeg značaja za kulturne politike gradova, koji su sudjelovali u našoj anketi.¹⁵

U odgovorima na opisna pitanja (otvorenog tipa) u upitniku su predstavnici odjela za kulturu često spomenuli tzv. kulturne odnosno kreativne industrije (obično u tu kategoriju ubrajamo produkciju na području filma, glazbe, mode, dizajna, medija, izdavaštva itd.). Prilikom iščitavanja raznih pisanih materijala (osobito strategija razvoja kulture, izvještaja o provedbi tih strategija itd.), koje su nam poslali respondenti iz mnogih gradova, koji su učestvovali u anketi, uočili smo da se je taj koncept, kojega su u početku prakticirali uglavnom u anglofonskim zemljama, poprilično proširio i na gradove tzv. kontinentalne Evrope. Neki od njih tako naručuju studije o potencijalima za razvoj kulturnih i kreativnih industrija u njihovim gradovima (između ostalih, osobito britanskih gradova, možemo spomenuti npr. Beč i Torino,

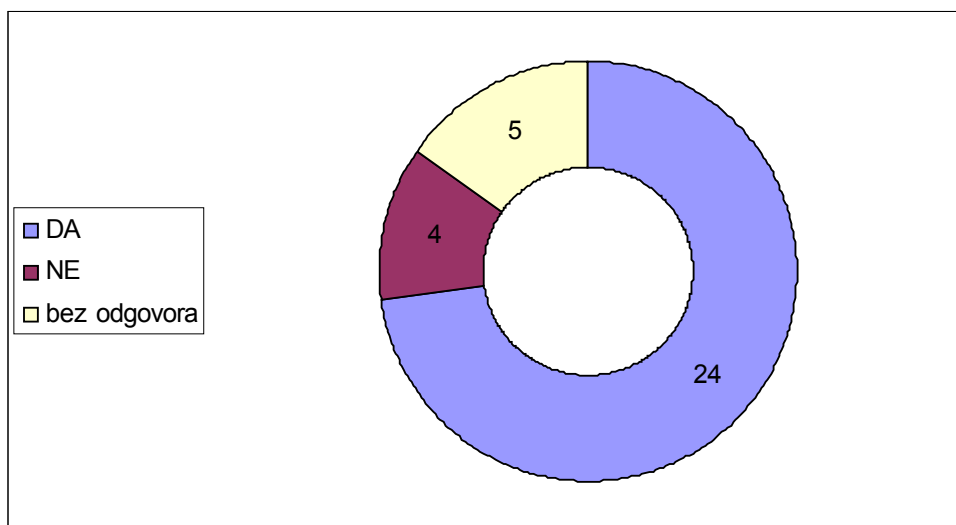
---

¹⁵ Konstataciju ne treba interpretirati kao kritičku opasku, već isključivo kao iznošenje činjeničnog stanja. Pri tome naime treba imati na umu da je »javno-privatno partnerstvo« za mnoge, koji na taj model financiranja kulturne (i ine) infrastrukture gledaju kritički i s podozrenjem, samo eufemistički izraz za neoliberalnu privatizaciju javnog sektora.

koji su Rijeci geografski najbliži). Neki gradovi su kao jedan od strateških ciljeva kulturne politike naveli da njihov grad treba postati čim više »kreativan«. Čak devet gradova¹⁶ iz naše ankete je, primjerice, sudjelovalo u anketnom istraživanju mreže evropskih gradova Eurocities o kreativnim industrijama u evropskim gradovima, što već samo po sebi ukazuje na interes tih gradova za razvoj kulturnih i kreativnih industrija u njihovoj sredini. U istraživanju mreže Eurocities su došli do podatka da 80% gradova, koji su sudjelovali u njihovoj anketi, financijski ili na druge načine potiče razvoj kreativnih industrija u njihovoj sredini, što skoro u potpunosti odgovara rezultatu na isto pitanje iz našeg anketnog istraživanja: 24 potvrdna odgovora ili 85% svih, koji su na to pitanje odgovorili. Samo četiri grada su odgovorila negativno, a pet respondenata nam na to pitanje nije odgovorilo.

Grafikon 2: Da li vaš grad sredstvima iz proračuna podupire razvoj kulturnih industrija?

Izvor podataka: anketni upitnik, 2009 (n=33)

Za proučavanje kulturne ekonomije je od osobitog značaja »kulturni turizam«, jer upravo taj oblik kulturne ponude značajno utječe na tzv. »impaktne izračune« i izračune tzv. eksterne učinkovitosti ulaganja u kulturu. Rijeka možda nije tipična turistička destinacija u smislu klasične turističke ponude hrvatskog Jadrana, ali je važan tranzitni i regionalni centar jedne od

¹⁶ Od gradova, koji su učestvovali u našoj anketi, su učestvovali i u istraživanju mreže Eurocities slijedeći gradovi: Amsterdam, Bergen, Dortmund, Edinburgh, Helsinki, Malmö, Manchester, Rotterdam i Stockholm. Na njihovu anketu se je odazvalo 30 gradova, a izvještaj o rezultatima istraživanja su objavili u veljači 2009. godine (vidi: <http://www.eurocities.eu/main.php>).

naj snažnijih turističkih regija u Hrvatskoj. Zato bi za buduću strategiju razvoja kulture u Rijeci valjalo razmisliti o potencijalima kulturne ponude grada za domaće i inozemne posjetitelje. Već na prvi pogled je jasno da koncept kulturnog turizma pretpostavlja prepletenost dviju sfera – kulture i turizma. Stoga je samo po sebi razumljivo da bi prilikom planiranja razvoja kulturnog turizma u gradu morali surađivati stručnjaci i predstavnici gradskih uprava, koji se bave planiranjem, s jedne strane, kulturne politike grada i, s druge strane, turističkog razvoja grada (odnosno u širem smislu i cijele turističke regije). Predstavnici nekih odjela za kulturu evropskih gradova su tako naveli u svojim odgovorima da povremeno surađuju s gradskim odjelom za turizam, npr. prilikom organizacije zajedničkih manifestacija, osobito festivala tradicionalnih kultura, koji obično privuku brojne turiste. U nekim slučajevima je za oba ta sektora – kulturu i turizam – nadležan isti odjel gradske uprave (takav primer je Prag). Odgovori, koje smo dobili putem našeg anketnog upitnika, ukazuju na postojanje strategije razvoja kulturnog turizma u približno pola analiziranih gradova, dok druga polovica takve strategije (još) nema, a u jednom od njih (Edinburgh) su u vrijeme izvedbe naše ankete upravo pripremali svoju strategiju, koja je do danas već trebala biti prihvaćena od strane gradskih organa odlučivanja.

Umjesto zaključka

U mnogim strategijama kulturnog razvitka evropskih gradova navodi se da su ti dokumenti »work in progress«, otvoreni za buduće promjene, poboljšanja i nadopune. Na taj način gradovi žele dati do znanja da je njihov ineteres poticati permanentnu javnu raspravu o položaju i perspektivama razvoja kulture u njihovim sredinama. U tom duhu završavamo i ovaj prilog, bez posebnog zaključka, ali s rečenicom, koja bi mogla biti izvrstan motto buduće strategije razvoja kulture u Rijeci, a izrekao ju je u intervjuu Davoru Miškoviću jedan od najustrajnijih i najkreativnijih aktera na riječkoj sceni alter-kulture, Damir Martinović – Mrle: »Ništa nije realno, a opet sve je moguće.«